

УДК 347.947(477)

**ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СТОРІН У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ
ЗА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

**THE PARTICULARITIES OF PARTICIPATION OF SIDES AT THE PROCESS
OF PROVING ACCORDING TO THE CIVIL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE**

Грабар Н.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Парасюк М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті здійснено науково-теоретичне дослідження питання особливості участі сторін в процесі доказування, проведено аналіз поглядів науковців щодо участі позивача та відповідача у процесі доказування, здійснено аналіз норм чинного законодавства, в якому розкриваються права сторін на участь у процесі доказування.

Ключові слова: позивач, відповідач, докази, доказування, фактичні дані.

В статье осуществлено научно-теоретическое исследование вопроса особенности участия сторон в процессе доказывания, проведен анализ взглядов научных работников относительно участия истца и ответчика в процессе доказывания, осуществлен анализ норм действующего законодательства, в котором раскрываются права сторон на участие в процессе доказывания.

Ключевые слова: истец, ответчик, доказательства, доказывания, фактические данные.

In the article scientifically-theoretical research of question of feature of participation of sides is carried out in the process of averment, the analysis of looks of research workers is conducted in relation to participation of plaintiff and defendant in the process of averment, the analysis of norms of current legislation is carried out in which opens up rights for sides on participation in the process of averment.

Key words: plaintiff, defendant, proofs, averment, fact sheets.

Постановка проблеми. Сучасний цивільний процес орієнтований на діяльність висококваліфікованих фахівців, які здатні не тільки на підставі норм законодавства обумовити порушення прав позивача або необґрунтованість його претензій до відповідача, а й довести існування обставин, з якими пов'язаний факт правопорушення з допомогою доказів.

Одним із основних завдань сучасної української держави і суспільства в цілому є забезпечення суворого дотримання законності, викорінення будь-яких правопорушень, причин та умов, що породжують та сприяють їх розвитку.

З метою розробки і реалізації нових підходів для захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб в Україні здійснюється судово-правова реформа, яка покликана привести у відповідність діючі правові відносини відповідно до міжнародних вимог. Як теоретики, так і практичні працівники, визначають необхідність перегляду низки положень національного цивільно-процесуального законодавства з метою його вдосконалення. Проте, незважаючи на досить великий обсяг досліджень у цій галузі, низка теоретичних та правових питань, що стосуються проблем участі сторін у процесі доказування з метою захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, залишилися поза увагою науковців. У зв'язку з цим необхідно на теоретичному рівні обґрунтувати діяльність сторін, як суб'єктів доказового процесу.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед сучасних науковців розробленням проблем доказування займалися С. Я. Фурса, С. І Фурса, Т. В. Цюра, В. В. Комаров, Р. В. Тертишников, М. Й. Штефан, В. А. Кройтор тощо.

Мета статті полягає в з'ясуванні місця та ролі сторін у процесі доказування за цивільним процесуальним законодавством України шляхом аналізу норм цивільного процесуального законодавства України та спеціальної юридичної літератури.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 2 ст. 57 ЦПК України, фактичні дані в цивільній справі встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Виходячи з цього, перше й головне місце серед засобів доказування посідають пояснення сторін, третіх осіб та представників, надані у формі показань.

Для того щоб правильно охарактеризувати участь сторін у процесі доказування, необхідно спочатку розглянути поняття самих сторін. Чинне законодавство називає сторонами в цивільному процесі позивача та відповідача. Позивачем є особа, яка потребує судового захисту, відповідачем – проти якої заявлена вимога щодо судового захисту. Сторони є головними учасниками позовного провадження. Як і всі особи, що беруть участь у справі, вони мають юридичну зацікавленість. В позивача – зацікавленість у наданні йому судового захисту, і закріплення ним свого правового

положення, у відповідача – в відмові в наданні такого захисту і, тим самим, закріплення свого правового положення [1, с. 176].

Сторони в позовному провадженні є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, які мають різну юридичну заінтересованість у результатах розгляду справи. Юридичний інтерес сторін може бути як матеріально-правовим, так і процесуальним. Матеріально-правовий інтерес позивача виражається в одержанні блага, яке принесе йому рішення суду про задоволення позову. Цим зумовлюється також процесуальний інтерес позивача, який спонукає його до процесуальних дій спрямованих на досягнення процесуальної мети – винесення судом рішення про задоволення позову. Матеріально-правовий інтерес відповідача проявляється у встановленні судовим рішенням або ухвалою відсутності в нього будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний – у діяльності, спрямованій на доведення заперечень проти позову або у створенні можливих перешкод для винесення судом рішення про задоволення позову і покладення на нього відповідних обов'язків. Друге твердження можна підтвердити тим, що відповідачі у позовному провадженні намагаються затягувати розгляд справи, не з'являючись до суду, користуючись різними процесуальними можливостями для затримання розгляду справи та винесення судового рішення тощо. Про це свідчить судова практика, коли розгляд цивільних справ може затягуватися навіть на кілька років. Це підтверджує окрема норма права, яка передбачає розшук відповідача (ст. 78 ЦПК). На сьогоднішній день найбільш поширеними у судовій практиці є випадки, коли відповідачі не зацікавлені у постановленні судового рішення.

Отже, позивач і відповідач мають протилежні матеріально-правові та, переважно, процесуальні інтереси, які взаємовиключають один одного [2, с. 8, 9], але при цьому сторони мають в основному рівні права і зобов'язані, відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК України, добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами.

Слід відзначити, що особи, які беруть участь у справі (сторони, треті особи та їх представники), наділені спеціальними процесуальними правами та обов'язками, які надають їм можливість брати активну участь у конкретній справі. До них належать усі права, передбачені ч. 1 ст. 27 ЦПК України. Особливої уваги потребують положення даної норми стосовно надання особам, які беруть участь у справі, права давати усні чи письмові пояснення суду, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб.

За словами С. С. Бичкової, надання усних чи письмових пояснень на різних етапах цивільного процесу має свої особливості. Так, при відкритті провадження у справі пояснення позивача і третьої особи із самостійними вимогами відображається у змісті позовної заяви. Формою пояснень відповідача на цьому етапі може бути зустрічний позов. Під час попереднього судового засідання сторони, треті особи та їх представники мають право давати додаткові пояснення по суті заявлених вимог, а відповідач також і заперечення проти позову. Більш детально регламентований процесуальний порядок дослідження пояснень сторін, третіх осіб та їх представників під час судового розгляду справи, апеляційного оскарження. У судах касаційної інстанції

особливість отримання пояснень є те, що суд може обмежити їх тривалість, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу. Процедура отримання пояснень для провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами не передбачена, тому вони досліджуються за правилами, встановленими для розгляду справ у судах першої інстанції [3, с. 125-126].

Принцип змагальності має надати всім особам, що беруть участь в справі, рівних можливостей в процесі доказування і особливо сторонам в позовному провадженні. Цей основоположний принцип навіть закріплений ст. 129 Конституції України, а саме: змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Однак наскільки цей принцип відповідає потребам сьогодення відповіді важко. Сам процес доказування як в теорії, так і на практиці має істотні процедурні недосконалості. Зміни, які відбулися у ЦПК, не враховують, всіх аспектів сучасного цивільного судочинства.

Пояснення сторін як засіб доказування досліджувався правознавцями давно. Оскільки сторони та треті особи є безпосередніми суб'єктами спірних правовідносин, що розглядаються судом, їх пояснення в процесі доказування можуть містити найбільш повні і точні відомості про обставини справи [4, с. 157].

Стосовно пояснень сторін, третіх осіб та їх представників С. Я. Фурса характеризувала їх як засіб доказування, який полягає у наданні суду відомостей про факти, на підставі яких суд встановлює наявність обставин, що обгрунтовують їх вимоги чи заперечення, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [5, с. 342].

М. К. Треушников в поясненні сторін виділяв:

- 1) повідомлення, свідчення про факти;
- 2) волевиявлення;
- 3) судження про юридичну кваліфікацію правовідносин;
- 4) мотиви та аргументи, за допомогою яких кожна із сторін висвітлює фактичні дані у вигідному для себе аспекті;
- 5) емоції та настрої.

Як зазначав автор, доказами є лише пояснення сторін, що містять свідчення про фактичні обставини справи [6, с. 171].

Загалом прийнято класифікувати пояснення сторін стосовно їх змісту на твердження, визнання та заперечення [3, с. 127-129], хоча і не всі процесуалісти з цим погоджуються [7, с. 83].

Твердженням є таке пояснення сторони, третьої особи або їх представників, яке містить відомості, що лежать в основі вимог і заперечень, установлення яких судом відповідає процесуальним інтересам сторони або третьої особи [8, с. 86-90].

Доцільно зупинитися також й на аналізі ст. 128 ЦПК, яка передбачає право відповідача подавати письмове заперечення проти позову. Зокрема, після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Відповідач може заперечувати проти позову посилаючись на незаконність вимог позивача, їх необгрунтованість, відсутність у позивача права на звернення до суду або наявність перешкод для порушення справи.

Таким чином, звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу, по суті, налаштований на значний

захист прав відповідача і певні його процесуальні переваги. Враховуючи усі переваги участі у процесі доказування у відповідача існує доволі багато конкретних способів захисту власних прав шляхом заперечення позову цілком або частково.

Окрім цього, можна стверджувати, що не тільки змагальність сторін та їх адвокатів буде спостерігати суддя, а він зможе реально оцінити позиції сторін обґрунтованість вимог позивача та заперечень відповідача.

Іншим варіантом, який також застосовується в сучасному цивільному процесі – це збереження позивачем або його представником в таємниці можливих переходів від одних підстав чи предмету позову до інших (ст. 31 ЦПК України), що також може поставити в скрутне становище відповідача. Для компенсації такого процесуального права позивача відповідачеві може надаватися право на додаткові пояснення для висловлення заперечень проти позову.

Доречними, на нашу думку, були внесені зміни у ч. 2 ст. 31 ЦПК України про те, що до початку розгляду судом справи по суті позивач має

право шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову, а відповідач – пред'явити зустрічний позов. Ці зміни вирівнюють становище позивача та відповідача, а також не відбувається затягування судового процесу.

Інтересними для аналізу є й взаємовідносини сторін з їх представниками. Зокрема, для цивільного судочинства властивою є позиція представника, що прямо залежить від позиції довірителя і при відмові позивача від позову процесуальні права його представника перестають діяти. Загальне правило, що зазначене у ст. 174 ЦПК, передбачає випадки неприйняття судом відмови від позову, коли ця дія суперечить закону або порушує чий-небудь права і охоронювані законом інтереси. Тобто в цій ситуації можуть застосовуватися положення, коли представники діятимуть на шкоду інтересам осіб, яких вони представляють. Деякі автори пропонують прокурору представляти інтереси особи й після її відмови від позову, «...наприклад, державне підприємство ... безпідставно відмовляється від позову, а суд цю відмову не приймає. У такому разі підтримання і обґрунтування позову прокурором вкрай необхідні» [9, с. 135-137].

Слід визнати, що сучасна процедура розгляду цивільних справ дозволяє адвокатам при представництві прав відповідача користуватися певними процесуальними перевагами, властивими саме статусу відповідача. Так, ч. 1 ст. 180, ст. 194 ЦПК передбачають надавати позивачу свої пояснення в справі першим та виступ в дебатах також раніше відповідача.

В Англії, Франції, США діє принцип концентрації процесуального матеріалу, за яким сторони зобов'язані подавати одразу весь матеріал, який є в їх розпорядженні, а не окремими частинами, щоб не створити для другої сторони будь-яких штучних процесуальних труднощів або несподіванок в судовому засіданні при розгляді справи по суті. В силу цього принципу не допускається, щоб сторони навмисно утримувалися від подання будь-яких доказів, які вони мають в суді першої інстанції [10, с. 173]. В Україні цей принцип на сьогоднішній день діє частково, а тому доцільним було б запровадити даний принцип в повному об'ємі і в цивільно-процесуальне законодавство України.

У свою чергу, в чинному кодексі законодавець значив можливість отримання доказової інформації від сторін, третіх осіб там їх представників, шляхом їх до-

питу як свідків. Тобто, відповідно до ст. 180-182 ЦПК України, сторони повинні давати показання в процесуальному статусі свідків, тобто приводитися до присяги, попереджатися про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань чи за дачу завідомо неправдивих свідчень. Вказані вище процедури допиту свідків є доволі різними, що призводить до багатьох непорозумінь.

Як зазначає Я. П. Зейкан, суд повинен самостійно визначати, в якій послідовності можуть бути допитані сторони, треті особи, чи їх представники. Наприклад, суд може надати сторонам можливість дати пояснення в порядку ст. 176 ЦПК України, а потім окремо дослідити їх показання як свідків, та дати запитання в порядку статей 180-182 ЦПК України. В останньому випадку сторони допитуються тільки в частині тих обставин, які їм відомі як свідкам [11, с. 122]. Таке різноманітні процедури отримання доказової інформації, по суті, з одного і того ж джерела, здійснює навантаження на судовий процес потребує додаткових затрат часу. Не вказано в законодавстві і сам момент, коли сторони, треті особи, чи їх представники набувають процесуального статусу свідка. Тому не є визначеним питання щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Також, виникає багато проблем пов'язаних із забезпеченням достовірності пояснень сторін, оскільки їх юридична заінтересованість у вирішенні справи у багатьох випадках може означати наявність мотиву до необ'єктивного викладення фактів (обставин). З цього виходить, що сторони, треті особи та їх представники, окрім дачі пояснень на підставі ст. 27 ЦПК України, можуть також допитуватися як свідки. У такому випадку, вони набувають процесуального статусу свідка.

Висновки. У чинному законодавстві України, незважаючи на можливість вчинення різних процесуальних повноважень, сторони мають як права, так і процесуальні обов'язки, які вони зобов'язані добросовісно здійснювати.

Особи, які беруть участь у справі, у процесі розгляду судом цивільних справ можуть в демократичній процесуальній формі активно здійснювати доказову діяльність, спрямовану на досягнення мети процесу, на встановлення судом об'єктивної істини у справі і ухваленні в ній законного і обґрунтованого рішення.

Таким чином, можна встановити, що суд має оцінювати докази з моменту подання заяви за правилами їх належності і допустимості (ст. 58, 59 ЦПК України), а також під час вирішення питання про відкриття провадження в справі, попереднього судового засідання та на підготовчій стадії. Тобто збирання доказів за принципом змагальності має бути знято з обов'язків судді, який тепер не повинен дбати про їх збирання у справі, на активність у цьому процесі сторін. Тому слід визначити законодавчі норми стосовно прийняття суддею доказів на стадії пред'явлення заяви до суду, попередньому судовому засіданні, підготовчій стадії і обов'язок суду реагувати ухвалою на кожен процесуальну дію сторін зі збирання і забезпечення доказів. Таким чином, у ЦПК України потрібно велику увагу приділяти чіткому визначенню та розмежуванню прав сторін в цивільному процесі, а також врахувати сучасні проблеми цивільного судочинства. Для того щоб змагальність цивільного процесу сприяла об'єктивному вирішенню справи, необхідно забезпечити однакові процедурні можливості для сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванченко О. П. Процедура розкриття доказів на стадії підготовки справи до судового розгляду у цивільному процесі / О. П. Іванченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 173–179.
2. Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України / С. Я. Фурса. – К. : Поліграфічний центр Київського університету, 1999. – 327 с.
3. Бичкова С. С., Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник – 2-ге вид. доповн. і переробл. / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, І. О. Азарова.– К.: Атіка, 2007. – 404 с.
4. Ханік-Посполітак Р. Ю. Пояснення сторін як докази в цивільному процесі / Р. Ю. Ханік-Посполітак // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2(18). – С. 156–159.
5. Фурса С. Я. Цивільний процес України : академічний курс / С. Я. Фурса. – К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
6. Треушников М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – 288 с.
7. Кройтор В. А. Цивільний процес : навчальний посібник / за заг. ред. В. А. Кройтора ; Харківський національний університет внутрішніх справ України. – Х. : Видавництво Харк. унів. внутр. справ. Укр., 2009. – 278 с.
8. Лунін С. В. Докази – ключ до змагальності сторін у судовому процесі / С. В. Лунін // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2(18). – С. 86–90.
9. Василюк С. Застосування аналогії в цивільному процесі / С. Василюк, О. Ломоносова // Право України. – 2002. – № 3. – С. 135–137.
10. Міхеєнко М. М., Порівняльне судове право / М. М. Міхеєнко, В. В. Молдован, Л. К. Радзівєвська.– К. : Либідь, 1993. – 325 с.
11. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі : науково-практичний коментар / Я. П. Зейкан. – К. : КНТ, 2007. – 488 с.